

04

דגל הוא למעלה מזה

כיצד הגענו לדגל הכחול-לבן ומגן דוד במרכזו - סמל שבמקורו כלל אינו יהודי? ד"ר יואל רפל במסע היסטורי בעקבות הסמל היהודי-ישראלי

"לבן הוא זיו הכהונה וכחולים זוהרי רקיע"

הנפת דגל הדיו באום ררש, אילת. בצילום, החייל אברהם אדן (בן) מטפס על עמוד בדרכו להניף את דגל הדיו אשר אולתר על ידי חיילי החטיבה, 1949. צילום: מיכה פארן, לע"מ

הרצל חשב לקבוע בדגל הלאום שבעה כוכבים, אך ביישוב העברי וגם בגולה כבר הכירו את פסי הכחול-לבן, שמגן דוד באמצעם. בעקבות גלגוליו ההיסטוריים של דגל המדינה / יואל רפל /

דגל, מה זה? כלונס ומטלית אריג? לא אדוני! דגל הוא למעלה מזה. בדגל מוליכים בני אדם לאשר רוצים, ואפילו לארץ היעודה. למען דגל הם חיים ומתים; זהו הרבר היחיד אשר למענו הם מוכנים למות בהמוניהם, אם מחנכים אותם לכך.

דברים אלה כתב חוזה המדינה בנימין זאב הרצל במכתב תשובה לברון הירש (6 במאוס 1895), והם מבטאים בצורה היפה ביותר את הצורך בדגל לאומי, שהיה קיים בתנועה הציונית בימי ראשיתה.

הרצל לא רק הכיר בצורך בדגל אלא אף חשב על צורתו. בספרו "מדינת היהודים" הוא מתאר את הדגל העברי - "דגל לבן עם שבעה כוכבי זהב. היריעה הלבנה מסמלת את החיים החדשים, הטהורים; הכוכבים הם שבע שעות העבודה שלנו, שכן בסימן העבודה הולכים היהודים אל הארץ החדשה".

הצעתו של הרצל לא התקבלה. הצעה אחרת שלו לדגל לא נתקבלה גם היא, אך הפכה לבסוף לסמלו של הקונגרס הציוני. בדגל הזה, השני, הציע הרצל מגן דוד שבקצה כל אחד מששת המשולשים הקטנים המרכיבים אותו ישכון כוכב. כוכב שביעי יתנשא מעל המשולש העליון.

מסתבר אפוא כי לא הרצל הוא שהגה את צורת הדגל הלאומי וצבעיו כפי שהם מוכרים לנו. ומאליה עולה השאלה: כיצד הגענו לדגל הכחול-לבן ומגן דוד במרכזו?

חשיבות לפנים ולחוץ

על הדגל אנו קוראים בספר במדבר (ב, ב): "איש על דגלו באת לבית אבתם יחנו בני ישראל". אין ספק כי השימוש המקראי במילה "דגל" אינו זה המי קובל בענייני מדינה של ימינו, והוא נועד לשמש כינוי אסטרטגי. במדרש תנחומא (במדבר י) נאמר: "איש על דגלו - הנה גדולה חבב הקדוש ברוך הוא את ישראל שששאן דגלים כמלאכי השרת, כפי שיהיו נפרין בני ראובן לעצמן ובני שמעון לעצמן". מדברים אלה עולה ייעוד הדגל - סמל הזדהות חב-רתית. אך לדגל יש חשיבות לא רק כלפי פנים, אלא אף כלפי חוץ (תנחומא שם, יא): "קדושים וגדולים ישראל בדגליהם, וכל האומות מסתכלין בהם".

הרב י"ד סולובייצ'יק נתן לדגל משמעות נוספת, הלכתית, הנקשרת בהקמת מדינת ישראל (חמש דרשות, ירושלים תשל"ד, עמ' 89):

אם תשאלוני איך אני כיהודי תלמודי מביט על דגל מדינת ישראל ואם יש לו בכלל ערך הלכתי, אענה לכם פשוט: אינני גורס בכלל מקום של דגל וסמלים טקטיים כמותו. היהדות שוללת פולחן עצמים גשמיים. ברם, אל נא נתעלם מדין בשולחן ערוך (ש"ך יו"ד שסד, יא) כי הרוג שנהרג בידי עכו"ם קוברין אותו בבגדיו, כדי שיראה את דמו ויקום, שנאמר: "וני קיתי דמם לא ניקיתי" (יואל ד, כא). במילים אחרות, בגדי יהודי מקבלים קדושה מסוימת כשהם מוכתמים בדם קדוש. והדברים קל וחומר בן בנו של קל וחומר לדגל הכחול לבן, שטבול בדמם של אלפי צעירים יהודים (דתיים ולא דתיים) שנפלו במלחמת השחרור בהגנתם על הארץ והישוב.

הרב סולובייצ'יק קובע לדגל מעמד עליון - מעמד של קדושה! לוחמי מערכות ישראל, לוחמי המחותרות והיילי צה"ל שנפלו על הקמת מדינת ישראל, קידשו

בדמם את הדגל הכחול-לבן שמגן דוד במרכזו.

צבעי ארץ ישראל

היכן היא ראשיתו של דגל מדינת ישראל הכחול-לבן? בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה ישב בנימין זאב הרצל בפריז, והיה עד לפרישת דרייפוס שחר ללה בקרבו ובמחשבתו תמורות גדולות. זמן קצר לאחר פנייתו בכתב לברון הירש - פנייה לעזרה שנענתה בשלילה - כתב הרצל את ספרו "מדינת היהודים" והוא פורסם בשנת תרנ"ו (1896).

בספרו מפרט הרצל את הצעותיו לדגל כיוון שהאמין שסביב הדגל תתגשם הגשמה לאומית בטריטוריה מדינית. הוא הבין כי עם שאינו לאום ואשר אין לו טריטוריה הוא עם שמתפרק, מתבולל ונעלם. בחושו המדיני זיהה הרצל את הצורך ליצור דגל, סיסמה, שלאורם העם ילך ולמענם יהיה מוכן להיאבק כדי להשיג לעצמו מדינה וזהות.

שנה וחצי לאור מכן, במוצאי שבת 31 באוגוסט 1897, נפתח בעיר באזל שבשווייץ הקונגרס הציוני הראשון. לפי המסופר, ביום שישי אחר הצהריים עדיין לא החלט מה יהיה הדגל שיונף למחרת מעל בניין הקונו בבאזל, שהיה אולם קונצרטים מפואר ויפהפה במרכז העיר. בסוגיית הדגל טיפל עוזרו של הרצל דוד וולפסון, שהציע (ספר הקונגרס לציין עשרים וחמש שנים לקוני גרס הציוני הראשון, ירושלים תרפ"ב):

הטלית בה אנו מתעטפים לתפילה יום יום, בחול ובשבת, בימי המעשה ובימי המועד - לבנה היא ופסי תכלת עוטרים אותה. יהי נא דגלנו לבן עם פסי תכלת... עלינו להוציא את דגלנו המקופל מתיקו והיה לנו לנס וגאון, לעיני כל ישראל ולעיני כל העמים. ציוויתי לעשות דגל לבן תכלת ולציין בו מגן דוד. כך נברא דגלנו הלאומי.

אך אין זו רק הטלית. צבעי הכחול-לבן הם צבעי ארץ ישראל, כפי שנראתה במאה התשע-עשרה: שמים כחור לים, ארימה שברובה היא חול לבן, ושממה. לדודיג פרי נקל, משורר יהודי אוסטרי, ביקר בארץ מטעם המשפחה הווינאית למל בשנת תרט"ו (1856) ויום, בין השאר, את הקמת בית ספר "למל" בירושלים. בספרו "ירושלימה" (ירושלים 1864), הוא כותב את השיר הבא שהוא המקור הראשון המציין שהצבעים המסמלים את ארץ ישראל הם צבעי הכחול-לבן.

צבעי ארץ יהודה

ועת רחשי רוממות לבו מלא עוטר הוא צבעי ארצו;

עומד הוא בתפילה ועטוף הוא גלימה לבנה מזהירה.

שולי הגלימה הלבנה

פסי תכלת רחבים יתירו;

כמו מעילו של כוהן גדול

עטור סרטים של חוטי תכלת.

צבעי הארץ האהובה

תכלת-לבן הם גבולות יהודה;

לבן הוא זיו הכהונה

וכתולים זוהרי הרקיע.

ביוצרותיו של מרדכי בן הלל הכהן הוא מספר על מסיבה שנערכה בקייב בשנת 1884 לכבוד מלאת מאה שנה למשה מונטיפיורי (עולמי, ב, תל אביב 1929, עמ' 63): "בפעם הראשונה גילינו לפני הקהל הרחב את צבעי עינו הלאומיים - כי רבים רבים לא ידעו כי תכלת ולבן הם צבעי עמנו".

כעבור שנה, בתרמ"ה (1885), כותב הרב הרפורמי ד"ר אדולף ילינק, בעקבות ועידת קטוביץ, שהוא נמנה עם ראשי מתנגדיה: מוכרחים להתנגד בהחלט לכל אשר יאמר

המשך בעמ' 6 <<

ד"ר יואל רפל, היסטוריון וחוקר יהדות, הוא מחבר הספר "אין זו אגדה: הציונות - הסיפור והמעשה"

וכחו הסגולי".

סמל היהדות

המכ"ם במאה השתי-עשרה פוסק שאסור לצייר מגן דוד בין המילים שבמזוזה. מעצם ההערה ניתן ללמוד כי מנהג כזה היה קיים באותם ימים. מקורו של מנהג זה באמונה המאגית בכוחו של המגן דוד. רק כך ניתן להבין את דבריו הפסקניים של גרשם שלום:

לא כסמל אמונת הייחוד אלא כסגולה מאגית לשמירה מפני מזיקים התחילה הקריירה של סימן זה בחוגים רחבים יותר, וזאת נשאה עיקר משמעותו בקרב המוני העם עד המחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה.

במאה הארבע-עשרה (1354) התייר הקיסר קארל הרביעי לקהילת פראג להניף דגל ולקבוע עליו מגן דוד כסימן לחסד שנטה ליהודי העיר. הייתה זו הפעם הראשונה שבה המגן דוד שימש סמל יהודי מובהק. ב-1527 קידמו יהודי פראג את פני הקיסר פרדיננד הראשון ב"דגל גדול ויפה" שעליו היה מוטבע מגן דוד כסמל לזהותם הדתית-יהודית. בשנת 1598 הודה הקיסר באגרות חסדים שפרסם להתייר ליהודים "להניף את דגל דוד המלך בבית הכנסת החדש" (האלטנוישול, כפי שהוא מוכר היום). הדגל קבוע עד היום בבית הכנסת וכל מבקר או מתפלל אינו יכול שלא לשים לב לגודלו ולמרכזיותו באולם התפילה.

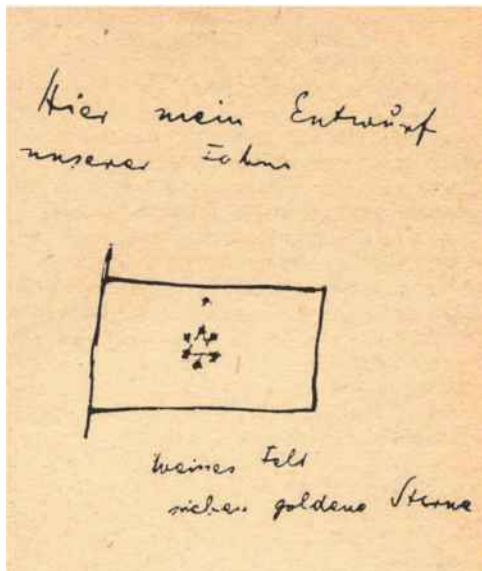
עם התפתחותם של בתי הוצאה לאור יהודיים היה המגן דוד סמל מסחרי של רבים מהם בערים השונות של אירופה. במאות השש-עשרה והשבע-עשרה אפשר למצוא מגן דוד בהקשר לנושאים יהודיים שונים. כך, למשל, על מצבתו של אדם בשם דוד צויר מגן דוד. מרדת מצבתו של האסטרונום, הגאוגרף וההיסטוריון דוד גנו (1613-1541) בבית הקברות העתיק בפראג שעליה נחקק מגן דוד, כשם אחד מספריו.

ביטוי חרמשמעי לניגוד הקיים בין המגן דוד היהודי לצלב הנוצרי, כעיימות בידדתי, נראה לראשונה בווינה ב-1656. באותה שנה נקבעו אבני גבול בין השכונה היהודית בעיר לשכונת הנוצרית. על אבני הגבול לא נחקק סמלי העיר אלא מגן דוד וצלב, זה מול זה. מווינה החל להתפשט המגן דוד לכל רחבי אירופה. התקבלותו של המגן דוד כסמל בעולם היהודי נמנעה מאות שנים ובמאה התשע-עשרה הוא היה לסמל היהודי המוכר ביותר והנפוץ ביותר. על משמעותו כתב גרשם שלום:

יהודי תקופת האמנציפציה ביקשו סמל ליהדות, כשם שראו לעיניהם "סמל הנצרות" בכל מקום. אם היהדות אינה אלא "דת בני משה" ראוי שגם לה יהיה סימן הכר בולט ופשוט כלשאר הדתות. הקריירה הנהדרת והריקנית של המגן דוד במאה התשע-עשרה מסיימי ההגיון היהודי יש בה. כאשר נבחר המגן דוד הוא הפך להיות מוסכם על הכל. מצד אחד היה נפוץ ומצד אחר היה חסר משמעות דתית. חסרונו נעשה מעלתו ואין בו זכר לעבר אלא תקווה לעתיד.

בלשון ימינו היינו יכולים לומר כי המגן דוד היה פנוי להטענת משמעות, והיהודים הוציאו אותו מכלל שימוש כעיסוד גרידא או כבעל משמעות מאגית וטענו אותו במשמעות לאומית גרולה. מכאן קצה הדרך להתקבלותו כסמל הלאומי של עם ישראל. בסוף המאמר שבו סיכם את תולדות המגן דוד, כתב שלום:

יותר משעשתה הציונות להקנות קדושה של סמל אמיתי למגן דוד, עשה אותו רשע שקבעו לאות קלון למיליוני בני עמנו... בסימן זה נהרגו ובסימן זה עלו. ואם אמנם יש קרקע המצמיחה משמעות לסמלים, הריהי כאן. אפשר לטעון: הסימן בו הלכו אל הכליה ואל חדרי הגזים, ראוי להחליפו בסימן של חיים. ואפשר לטעון להפך: הסימן שנתקדש בימינו בייסורים ועיינויים, ראוי שיאיר דרך החיים והבניין. ירידה צורך עלייה היא, ובמום שפלותו שם אתה מוצא גדולתו. ●

דגל שבעת הכוכבים כפי ששרטט הרצל בכתב ידו

ראל ומדינת ישראל. במקורו אין זה סמל יהודי כלל והוא מוכר בתרבויות שונות בתקופות שונות. פרסום רב קיבל המגן דוד בתקופת השואה, כאשר מיליוני יהודים בערי רים, בגטאות, במחנות העבודה ובמחנות ההשמדה חיבבו לשאת על בגדם אות קלון שהיה סימן זיהוי מיוחד. מגן דוד צהוב – הטלאי הצהוב. עם הקמת המדינה נבחר המגן דוד כסמל "זה"ל – צבא הגנה לישראל. מגן דוד הצבוע בצבע אדום הוא סמל ארגון ההצלה של מדינת ישראל. במשך שנים לא מעטות פרסם עיתון "הארץ" מדי שנה את "לוח הארץ" שהיה אלמנט על ארץ-ישראל וכלל גם סקירות מדיניות על השנה החולפת, פרקי ספרות ומחקר יהודי מידע. ב"לוח הארץ" לשנת תש"ט (1948-1949) פורסמה מסה מחקרית גדולה שכתב חוקר הקבלה הנודע פרופ' גרשם שלום: "מגן דוד: תולדותיו של סמל" (עמ' 148-163).

בהוצאת משכן האומנות בעין חודר פורסמה מסה זו במהדורה מיוחדת (תשס"ט, 2009) שערכה והדירה פרופ' גלית חזקדוקם ונוספו שני מאמרי מבוא של פרופ' אברהם שפירא, הערות והפניות של שלמה צוקר ומאמר מסכם של שבא סלחוב.

מגן דוד הינו סמל שבו מונחים שני משולשים שווי צלעות זה על גבי זה, ויוצרים רמות של כוכב בעל שישה קודקודים (Hexagram). המבנה הפנימי של הכוכב הוא של שישה משולשים שווי צלעות המחוברים רים לצלעות המשושה. צורתו של המגן דוד נתגלתה גם בטבע – בכתר פרי הרימוז, אחד משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, וכן במבנה עלי הכותרת של פרח השושן הצחור.

רבים וראי מכירים את המגן דוד המופיע כעיסוד גיאומטרי בבית הכנסת העתיק בכפר-נחום, אך שם אין לו שום משמעות או זיקה ליהדות (צמוד אליו נראה צלב קרס וגם הוא כעיסוד ללא כל משמעות). ליד ההקסגורם (המגן דוד) הופיע לא פעם הפנטגרם (כוכב בעל חמשת הקודקודים) שהיה עיסוד מוכר בעולם העתיק, אף הוא ללא כל זיקה ליהדות. שני העיטורים סמלים היו מוכרים בעולם המאגיה היהודית ובימי הביניים הם קיבלו את שמותיהם: זותם שלמה, מגן דוד.

המושג והשם מגן דוד מוכר לראשונה בתלמוד הבבלי (פסחים ק"ז ע"ב) כחתימת ברכה. לאחר ההפטר דה, "ברוך אתה ה' מגן דוד". המסורת היהודית מספרת כי המלך דוד נשא מגן על בגדיו. במשך שנים רבות התקיימה זרות בין השם "מגן דוד" לשם "זותם שלמה" וייחסו אותו לשלמה המלך, שהדדישו לחכמים המבקשים להגן על הבריות מפני רוחות רעות. דעה אחרת, המבקשת לקשור את דוד המלך ואת המגן דוד, מוצאת סימוכין בנבואת ישעיהו "ויצא חוטב מגזע יש" (ישעיהו י"א, א). על פי דעה זו ששת הקצוות מסמלים את ששת התארים שנתן ישעיהו (יא, ב) למשיח בן דוד "דוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה'". לצד זאת, כפי שמציין פרופ' שלום: "בקרוב בעלי הסוד כימי הביניים התהלכו אגרות שונות על מגינו של דוד המלך

להעמיד את ישובה של ארץ ישראל על יסודות לאומיים... ואשר הדגל לבן-כחול יורם על אונייה, שתביא את הגולים לארץ הקודש. מעדיית אלה ואחרות עולה כי שתי-עשרה שנים לפני הקונגרס הציוני הראשון היה מוסכם בקרב חובבי ציון שבגולה מראהו של הדגל העברי.

סמל עברי ידוע

אך לא רק בגולה היה הדבר ידוע אלא אף במושבות יהודה. ביוזמתו של ישראל בלקינד מונף בראשון לציון בקיץ תרמ"ה (1885) דגל כחול-לבן. במכתבו אל זאב רובנוב מספר בלקינד כיצד הוכן הדגל (מימים ראשונים, א' דודיאנוב (עורך), א, עמ' 41-42):

יריעת אריג לבנה: שתיים שתיים רצועות של תכלת משני קצוותיה, דוגמת הטלית שלנו, ומגן דוד של תכלת באמצע.

שש שנים לאחר מכן, בחודש תרנ"א (1891), נערך טקס הנחת אבן יסוד למושבת הפועלים בוואדי חנין, היא נס ציונה. בעת הטקס הופיע מיכאל הלפרין בראש פלוגת רוכבים, כולם לבושים תכלת-לבן וחמושים בחבצות וברובים (מסמילנסקי, נס ציונה – שבעים שנות חיה, תל אביב 1953, עמ' 40).

"לא בכסף וזהב נגאל את ארצנו", אמר מיכאל הלפרין, "כדם ואש יהודה נפלה, כדם ואש יהודה תקום". ובאותה עת שלף מתחת ארדתו מוט עץ ארוך ובר כרוך סביבו. "אחים", קרא מיכאל, "הדגל המחולקן הוא הדגל העברי שלנו. צבע התכלת הוא כצבע השמים של ארצנו, והצבע הלבן הוא כשודד אמונתנו. כאן תקום מדינה עברית וזה יהיה דגלה".

שנים רבות הניפו את הדגל המחולקן אך לא הועי נק לו מעמד רשמי. התנועה הציונית הקדישה לשאלת הדגל דיון מיוחד רק בקונגרס השמונה-עשר שנערך ב-1933. למעמד רשמי ומחייב זכה הדגל רק בעת החליטת מועצת המדינה הזמנית (פרוטוקול מועצת המדינה הזמנית 28.10.1948). באותה ישיבה אמר שד הדתות הדב יהודה ליב הכהן פישמן (מימין):

לדידי נתקדש דגל זה במסורת עתיקה מאז – תכלת ולבן... דוד וולפסון הציע זאת (את הדגל) על יסוד צבע הטלית שהיא תכלת ולבן, ואני חושב שיש לקבל את ההצעה עם התוספת של מגן דוד, שנתקדש גם הוא במסורת ישראל. כפי שהזכרנו, דגל המחולקן ומגן דוד במרכזו היו מוכרים שנים לא מעטות לפני הקונגרס הציוני הראשון וניתן לקבוע באופן חרמשמעי כי וולפסון לא ריסק בכתיבתו כאשר ייחס לעצמו את "המצאת" הדגל הכחול-לבן.

ומדוע הפסיק? בספרו "הסירוד והתפילה" כתב דוב עדין אברך-ישראל שטיינלץ (תל אביב 1994, עמ' 429): "מבחינת המבנה והשימוש דומה הטלית לבגדים שהיו מצויים באותה עת (ימי שלטון רומא בא"י) בעמים אחרים בארצות הים התיכון". דוב פרופ' רניאל שפרבר, חתן פרס ישראל לתלמוד, התחקה אחר מקור הפסים בטלית. לדעתו (מנהגי ישראל, ה, ירושלים תשנ"ה, עמ' רז) – מקור הפס הצבעוני הוא בטוגה של הסנטורים - Latus Cavus - ברומא. אף היהודים היו מעטרים את בגדיהם בפסים אלה, כפי שידוע לנו מממצאי מערות מדבר יהודה ומפרסקו בית הכנסת בדורה ארופוס.

מותר להניח שהדוגל ללכת בבגד שעליו שני פסים היה מקובל בקרב האוכלוסייה היהודית שחיה ברומא באותה עת, ואף בקרב האוכלוסייה היהודית שחיה בארץ ישראל, שהייתה תחת שלטון רומא ואחר כך תחת שלטון ביזנטי. הקרבה לשלטון השפיעה אף על סגנון הלבוש, ומכאן, לדעת שפרבר, מקור הפסים שעל הטלית.

אגדות מגן דוד

ומכאן למגן דוד, המהווה סמל לאומי של עם יש